

Culturele broedplaatsen in Amsterdam marginaliseren

Al decennia lang fungeren gekraakte bedrijfspanden in Amsterdam als (sub)culturele broedplaats. Deze culturele broedplaatsen vormen een aanvulling op het voorzieningenniveau en dragen bij aan de leefbaarheid van de buurt, wijk en stad. Ook zijn de culturele broedplaatsen van economisch, sociaal en historisch belang. In de jaren negentig dreigde een groot deel van deze panden echter te verdwijnen. Voor de Amsterdamse overheid reden om beleid te ontwikkelen om dit tegen te gaan.

JURGEN HOOGENDOORN

Gekraakte gebouwen zijn onlosmakelijk onderdeel van het functioneren van de stad Amsterdam. Deze (soms gelegaliseerde) kraakpanden geven ruimte en tijd aan collectieven die te karakteriseren zijn met de volgende termen: zelfbeschikking, experimentiemogelijkheden, mogelijkheden om te mislukken en opnieuw te beginnen, synergie en samenwerking, onderlinge kruisbestuiving, zelf initiatief en verantwoordelijkheid nemen, een grote mate van vrijheid, geen druk van buitenaf. Ook fungeren collectieven als opvangnet voor maatschappelijke drop-outs die zich binnen dat collectief kunnen handhaven en ontwikkelen.

Daarnaast zijn de collectieven een kweekvijver voor weerbare en creatieve mensen die vaak op relevante maatschappelijke posities terecht komen. Bekende en vernieuwende bedrijven en instellingen (bijvoorbeeld Artsen zonder Grenzen, ENFB, het Milieucentrum, STAP-theatertechniek) zijn vanuit een krakerscollectief gestart. Ook voor de leefbaarheid van de buurt en de stad als geheel hebben de gekraakte panden betekenis door de vaak aanwezige (semi-)openbare ruimte. Zo zijn in de kraakpanden vaak crèches, oefenruimten en expositieruimten gevestigd. In de vaak aanwezige horecagelegenheden kun je goedkoop eten en drinken.

De grotere ruimten fungeren als een welkome aanvulling op de reguliere podia en uitgaansgelegenheden. De meest bekende voorbeelden zijn de hoofdstedelijke poptempels Paradiso en de Melkweg. Deze podia, ooit gekraakt in de jaren zestig, behoren inmiddels tot internationaal bekende en gevestigde popzalen waar de tegencul-

De buitenkant van de voormalige Don Boscoschool in Amsterdam, tegenwoordig culturele broedplaats. (Foto Jurgen Hoogendoorn)

tuur steeds moeilijker terecht kan. In de kelders van Paradiso werd in de jaren zeventig nog de Kraakkrant gestencild en in 1981 werd na een gerucht makende inbraak van de actiegroep Onkruid bij het Provinciaal Militair Commando de buit in Paradiso geëxposeerd.

In deze (semi-)openbare ruimten vindt de zichtbare uitwisseling plaats tussen de tegencultuur en de dominante cultuur. De uit de kraakpanden voortgekomen subculturen hebben bijvoorbeeld bekende kunstenaars als Peter Klashorst en Rob Scholte en een internationaal vermaard theatergezelschap als de Dogtroep voortgebracht. De vernieuwende invloed vanuit de kraakpanden op kunst en cultuur is onmiskenbaar. Legalisatie van kraakpanden gaat, doordat er in het pand geïnvesteerd wordt, veelal gepaard met een intensivering van het gebruik. Hoe meer gebruikers, des te beter kunnen de kosten gedragen worden. De stabilisatie die optreedt na legalisatie betekent overigens niet dat de broedplaatsfunctie verloren gaat. Integendeel, doordat de ontruimingsdreiging weg is kan men zich richten op eigen ontwikkelingen zoals met name het produceren van kunst en cultuur. Daarbij gaat het tegencultuurkarakter niet noodzakelijkerwijs verloren.

Trefpunt van menselijke interacties

Cultuur en subculturen zijn van belang voor het (toekomstig) functioneren van de stad. Naast de vele betekenissen voor individu, buurt en wijk zijn broedplaatsen ook van groot economisch belang. In de netwerksamenleving die, onder invloed van technologische ontwikkeling, ontstaat, vervult de culturele sector een belangrijke rol bij de vorming van steden. Cultuur zal daarmee ook een belangrijker plaats in moeten nemen in de stedelijke ontwikkeling en in de beleidsvorming op het gebied van stedelijke ontwikkeling. Arbeid voegt namelijk, in een door technologie gedomineerde economie, geen waarde meer toe aan fysieke producten. Imago en identiteit van producten worden daarentegen steeds belangrijker. Een product moet het gevoel geven ergens bij te horen of een bepaalde levensstijl uitdragen. Cultureel geproduceerde en via netwerken (zoals internet) gecommuniceerde beelden spelen een essentiële rol bij het consumeren van het product. Cultuur bepaalt de meerwaarde van het

Netwerk van oefenruimten en podia

Het popcollectief Groepenraad Amsterdamse Popmuziek (GRAP) was in de jaren tachtig gehuisvest in het in 1981 gekraakte en later gelegaliseerde Tetterodegebouw, voorheen een lettergieterij aan de Bilderdijkstraat/Da Costakade. Dat ging echter niet zonder zelfwerkzaamheid. Eerst construeerden men een vloer, om vervolgens de muren van het kantoor te metselen. Het Tetterodegebouw was een wonderlijke mengelmoes van wonen, werken en kunst maken. De burens waren een radioproducent en een elektronicawerkplaats waar je goedkoop apparatuur als radio's en gitaarversterkers kon laten repareren. Beneden zaten een drukkerij, een dansstudio en een schoenmaker. Aan de andere kant van het gebouw (aan de Bilderdijkstraat) bevonden zich ateliers, een galerie en een (eet)café. In Tetterode kon je ook in de kelder met je band oefenen.

Aan de Oostelijke Handelskade waren in de kelders van sojapakhuis De Zwijger oefenruimtes gevestigd. Door de stank van de soja was je genoodzaakt om na elke oefensessie je kleren grondig te wassen. Maar de stank weerhield zelfs Herman Brood niet om er te oefenen met zijn Wild Romance.

Op het door de kraakbeweging ingenomen WG-terrein waren fantastische oefenruimten met daglicht in voormalige röntgenkamers gevestigd. Daarnaast zaten er ook nog een kleine veertig bedrijven, instellingen en kunstenaars, die gebruik maakten van gemeenschappelijke voorzieningen, zoals een kopieermachine. Kraakpanden boden ook mogelijkheden om op te treden. Onvergetelijk waren de optredens in de Vergulde Koevoet, een kraakpand aan het Haarlemmerplein. Op de begane grond was een door krakers en punkers (skinheads en hanenkammen met veiligheidsspelden door huid en haar) bevolkt kraakcafé gevestigd. Onder het café in de lage kelder vonden de optredens plaats. Omdat de kelder geheel uit beton was opgetrokken, liepen die optredens stevast uit op een orgie van onverstaanbaar lawaai. Dat mocht echter het enthousiasme onder bands en publiek niet drukken. Helaas kon gezien het lage plafond de destijds onder punks en krakers zeer populaire dans de pogo nauwelijks beoefend worden.

Begin jaren tachtig was ook het inmiddels verdwenen kraakpand Wyers in de binnenstad van Amsterdam bekend. Er oefenden bandjes en de band Dogtroep begon met haar eerste repetities in Wyers. In het weekend kwamen er op een avond soms wel achthonderd mensen, de concertzaal concurreerde met de Melkweg en Paradiso. Divine, de drag queen uit New York trad er op, Nina Hagen kwam regelmatig langs en The Ex, een van de punkbands uit Wormer, vierde er de eerste grote successen. Andere bekende concertzalen uit die tijd waren; de Schuilkelder in de Grote Keyser, NL-centrum, de Emma, de Van Hall-hal, Vrankrijk en de OCCII.

Begin jaren negentig kon ook nog worden opgetreden in de Last Busshelter, gevestigd in de kraak-nomaden-kunstkolonie onder het ateliergebouw Edelweiss op het KNSM-terrein. De Lastbusshelter was een café opgebouwd uit twee op enige afstand van elkaar geparkeerde bussen die waren ontdaan van hun zijkanalen en een groot tentdoek dat over de daken van de bussen was gespannen.

product. De cultureel bepaalde en gecommuniceerde beelden vormen in feite het product. Die nieuwe economische bedrijvigheid is voor het genereren van meerwaarde onder meer afhankelijk van de cultuurconsumptie en cultuurproductie. Juist in de stad, als trefpunt van menselijke interacties, vindt die productie en consumptie plaats. Eind jaren negentig staan de culture broedplaatsen op het punt te verdwijnen. Met de stadsvernieuwing en het als woongebied ontwikkelen van in onbruik geraakte locaties als het Oostelijk Havengebied en de IJ-oeveren verdwijnen de mogelijkheden voor betaalbare

alternatieve werk- en leefvormen. Voor gebruikers en hun collectieven betekenen de ontruiming de keuze tussen een noodgedwongen vertrek naar andere steden als Rotterdam, Den Haag of Zaandam, of ophouden te bestaan. In de raadsperiode 1994-1998 zijn vier panden ontruimd en is er één gesloopt (Zeezicht). In de periode sinds 1998 werden tien à vijftien panden in hun voortbestaan bedreigd. In de Graansilo kon bijvoorbeeld muziek gemaakt en beluisterd worden en werden dansavonden georganiseerd. Het meest bekend zijn de Kalenderpanden met een grote en een kleine concertzaal voor tegendraads

punk, pop, rock en improvisatie. I zalen vond onder meer de muzikale stroming Gothic haar thuisbasis en organiseren van concerten onder de naam De Inrichting.

Bij het actievoeren sloten de krakers een pact met organisaties van indie kunstenaars, zoals de vakbond Kiem (Kunsten, informatie en media) en het Nationaal Popinstituut en zij bijval van de internationale kunstdeskundige Trevor Davies. Die concludeerde in zijn rapport 'Amsterdam comments on a city of culture' dat de aanwijzingen zijn dat het toevluchtsoordkarakter van Amsterdam voor jonge kunstenaars bedreigd wordt. 'Jonge kunstenaars en culturele instellingen die met jonge kunstenaars samenwerken hebben luid geprotesteerd tegen het feit dat zij gemarginaliseerd worden als gevolg van nieuwe ontwikkelingen in het centrum en op de eilanden behoeft aan verschillende soorten werkruimtes. Tevens dienen er effectieve methodes gevonden te worden om de situatie te verbeteren en ervoor te zorgen dat de mogelijkheid tot het voeren van autonome activiteiten in deze gebouwen gehandhaafd blijft. Verder zou overwogen kunnen worden dergelijke centra de status van cultuurproductiecentrum te verlenen en te zorgen voor meer structurele ondersteunende maatregelen.'

Met het door de gemeente Amsterdam ingezette beleid lijkt de fysieke infrastructuur veiliggesteld en deels hersteld. Wellicht leidt dit ook tot een nadenken over de (ontwikkeling van) de mensen en de groepen die (sub)cultuur maken.

Jurgen Hoogendoorn is beleidsmedewerker Stedelijke Woningdienst Amsterdam, lid van de projectgroep plaats Amsterdam en popmuziek

Literatuurselectie

Hoogendoorn, J. (2001) *Www.cultuur Tijdschrift voor de volkshuisvesting* jaargang, nummer 3, pp. 19-23.
 Duivenvoorden, E. (2000) *Een voet terug; geschiedenis van de kraakbewoning 1964-1999*, pp. 26 en 209.
 Verwijnen, J. en P. Lehtovuori (1999) *Creative Cities; Cultural Industries, Development and the Information Society* University of Art and Design Helsinki

Demonstratie in Amsterdam.
(Foto Sanne Kamp)

Overheidsbemoeienis

De kritiek van de culturele ondernemers heeft allemaal betrekking op de toegenomen institutionalisering, het innemen van de overheid in een vrijplaats. De organisch gegroeide sociale structuur in een vrijplaats wordt ondermijnd, is de mening.

De keuze wat men wil gaan doen, hoeveel iets mag kosten, wie er mag wonen en welke ruimte waarvoor gebruikt gaat worden, verandert radicaal wanneer de overheid zich met de vrijplaats gaat bemoeien. De institutionalisering leidt tot een prestatiegerichte instelling, subsidie krijgen betekent dat de gebruikers een administratie moeten gaan bijhouden en uitgaven zijn voortaan aan regels gebonden. Verblijven in een nieuwe broedplaats betekent uitsluitend werken, wonen is namelijk niet productief. Verder zijn de gebruikers de zeggenschap over het gebouw kwijt en vinden ze de huur te hoog. Het beroep van kunstenaar verandert zo in een hobby, omdat men aanvullende inkomsten moet verwerven, hetgeen weer niet bevorderlijk is voor de vereiste culturele productie in de broedplaats. Dit is slechts een deel van de kritiekpunten die door de betrokkenen op het broedplaatsbeleid worden geleverd.

In het onderzoek werd getracht een antwoord te geven op de vraag in hoeverre het karakter van een vrijplaats wordt bepaald door de locatie en de mate van institutionalisering. Hierbij werd tevens onderzocht of het broedplaatsbeleid al enig effect had en welke gevolgen het met zich meebracht. Het karakter van een vrijplaats werd op vijf deelgebieden bekeken: de productie, de doelstellingen, de bezoekers, de externe relaties en de kerngroep. Na definiëring van het begrip vrijplaats zijn zestien locaties onderzocht, die zijn onderverdeeld in vier typen: perifeer gelegen broedplaatsen met een zwakke institutionalisering (ADM, Ruigoord, Rijkshemelveerdienst, ELF/B-45, Zuidas), centraal gelegen broedplaatsen met een zwakke institutionalisering (Vrankrijk, OT301), perifeer gelegen broedplaatsen met een sterke institutionalisering (Wilhelminapakhuis, Binnenpret, NDSM-terrein) en centraal gelegen broedplaatsen met een sterke institutionalisering (Plantage Doklaan, Ratjetoe, Tetterode, Zaal 100,

Vrij zijn

Onderzoek naar het effect van broedplaatsenbeleid

Het mei 1999 in Amsterdam gestarte broedplaatsenproject krijgt, sinds de effecten van dit beleid steeds zichtbaarder worden, veel kritiek te verduren. Velen zien de zin niet in van het creëren van nieuwe culturele broedplaatsen, terwijl bestaande als broedplaats functionerende panden en terreinen worden ontruimd. De doelstellingen van het project en de voorwaarden om eraan deel te nemen, laten volgens betrokkenen te wensen over. Studenten sociale geografie van de Universiteit van Amsterdam deden naar aanleiding van deze kritiek onderzoek naar het functioneren van vrijplaatsen in Amsterdam.

GISO LOMMERS

Door middel van het broedplaatsenbeleid wil de gemeente Amsterdam culturele werkpanden realiseren en behouden. De projectgroep broedplaats heeft als doel een kleinschalige infrastructuur te realiseren voor (overwegend) niet-commerciële culturele ondernemers, waaronder met name (semi-)professionele kunstenaars. Daarnaast probeert de projectgroep ervoor te zorgen dat, zodra een dergelijke infrastructuur gerealiseerd is, die ook behouden blijft.

Het is de bedoeling dat na 2004 de taken van de projectgroep worden overgenomen door de stadsdelen. Het creëren van broedplaatsen kan, gezien de verwachte positieve uitstraling, worden opgenomen in de verbeteringsplannen voor buurten. De onderhandelingen over potentiële locaties zijn in volle gang en resultaten zijn reeds geboekt. Plantage-Doklaan 8-12, Onder de Bogen, Flat Florijn en andere panden zijn inmiddels permanente broedplaatsen.

Ondanks de ambitieuze plannen en investeringen bestaat er veel kritiek op de aanpak van de projectgroep. Inmenging van de gemeente brengt nadelen met zich mee. Er zijn twee groepen te onderscheiden die belang hebben bij de beschikbaarheid van goedkope ateliers en woon-werkpanden. Onder de eerste groep vallen individuele (professionele) kunstenaars, die zich richten op het produceren van kunst. De tweede groep bestaat overwegend uit 'culturele ondernemers', mensen die zich richten op het samen leven en werken in een vrijplaats, om tot synergie te komen en ongedwongen hun creativiteit te uiten, zonder direct uit te zijn op (commercieel) succes. De kritische geluiden komen vooral uit de tweede groep. Zij hebben het gevoel dat het broedplaatsenbeleid voorbij gaat aan hun belangen.

NRC-gebouw, Swammerdaminstituut). Locaties worden als perifeer beschouwd, wanneer ze zich buiten de negentiende-eeuwse gordel, maar binnen een straal van twintig kilometer van het centrum van Amsterdam bevinden. Hiertoe werden ook de locaties aan de waterfronten gerekend. De mate van institutionalisering werd onder meer bepaald op grond van het al dan niet krijgen van subsidie, het beschikken over bepaalde vergunningen, het reeds opgenomen zijn in het broedplaatsenbeleid en de eigendomssituatie van de locatie.

Tijdens workshops, exposities, festivals en feesten zijn in totaal 275 enquêtes afgenomen en 82 interviews gehouden, waarbij personen zijn ondervraagd die verbonden zijn aan of affiniteit hebben met een vrijplaats, gecombineerd met observaties ter plekke.

Verschuiving naar de rafelrand

De laatste jaren is de tendens waar te nemen dat de vrijplaatsen naar de 'rafelrand' van de stad worden gedrukt. Daar is de druk op het grondgebruik het laagst en kan men nog zijn gang gaan. In het onderzoek is ook gebleken dat aan die rafelrand de meeste zwak geïnstitutionaliseerde vrijplaatsen zijn te vinden. Van de in totaal zestien locaties, waren er vijf van het type perifeer gelegen en zwak geïnstitutionaliseerd. Daar tegenover staat het relatief hoge aantal centrale locaties (zes) dat sterk geïnstitutionaliseerd is. De twee dimensies, locatie en institutionalisering, zijn dus steeds minder los van elkaar te zien. De centraal gelegen, zwak geïnstitutionaliseerde locaties zijn zeer actief, de bezoekers zijn veelal radicaal van uiterlijk en men doet veel om de kraakideologie uit te dragen. Dit heeft gevolgen voor de toegankelijkheid van de panden. Op enkele lokaties mochten geen enquêtes worden afgenomen. De centraal gelegen, sterk geïnstitutionaliseerde locaties zijn toegankelijker en er komt een breder publiek. Ze profileren zich vooral als open podia, 'plekken waar alles kan' en waar marginale activiteiten plaats kunnen vinden. Dit heeft voornamelijk tot gevolg dat veel wordt uitbesteed aan derden. Iemand merkte dan ook op dat 'je er in eerste instantie bent voor je eigen organisatie en pas daarna voor het collectief. Ik zou het leuk vinden als het omgekeerd zou zijn'.

De perifeer gelegen, sterk geïnstitutionaliseerde locaties hebben meer zekerheid op het gebied van hun voortbestaan. Dat zie je terug in de serieuze bedrijvigheid en de investeringen die gedaan zijn. Het houtbewerkingbedrijfje Woodworks in het Wilhelminapakhuis maakt bijvoorbeeld tafels die op een advocatenkantoor, ook qua prijs, niet zouden misstaan.

De perifeer gelegen, zwak geïnstitutionaliseerde locaties kennen een sterke overeenkomst qua terrein en gedachtegoed. Gelegen in een groene, open ruimte kunnen de betrokkenen er 'vrij zijn'. De locaties hebben het streven zelfvoorzienend te zijn en de combinatie van wonen en werken op de vrijplaats wordt als meest waardevol beschouwd.

De bewoners van het ADM-terrein in het westelijk havengebied moesten hun woning repareren toen de eigenaar van het terrein, die woedend was omdat het pand was gekraakt, met shovels op het gebouw inreed. Deze locaties hebben ook de ruimte voor grotere activiteiten. Dit jaar waren er problemen bij het jaarlijkse Rijkshemelvaartfestival. De politie moest het terrein afsluiten, omdat er teveel mensen op af waren gekomen. Samenvattend kan worden gesteld dat de centrale locaties zich kenmerken door kleinschaligheid, grote productie-intensiteit en hoge diversiteit van de activiteiten. De perifere locaties kenmerken zich door een gesloten karakter, waarbij het collectief voorop staat en de frequentie van activiteiten laag is. Als er iets wordt georganiseerd, is dat wel op grote schaal.

Afzakken van idealen

Interessanter is de invloed van de mate van institutionalisering op het karakter van de vrijplaats. Deze invloed vertaalt zich in het afzakken van de idealen. Marginaliteit, alternatieve leefwijzen, innovatie en het ongestructureerde, multiculturele karakter verdwijnen naar de achtergrond. Het organiseren van activiteiten wordt bij deze locaties vaak aan derden overgelaten. De locaties worden meer 'mainstream' en bezocht door een bredere laag uit de bevolking. Dit laatste hoeft overigens niet negatief te zijn.

Een extra dimensie die gaande het onderzoek aan het licht kwam, was het al dan niet hebben van een achtergrond als kraakpand. Panden die in het verle-

den gekraakt zijn, hebben duidelijk ander karakter dan panden die zijn opgezet in het kader van het broedplaatsenbeleid.

Zo heeft de gemeente met het broedplaatsenbeleid, volgens dit onderzoek, voornamelijk invulling gegeven aan een aspect van culturele productie. De held om tot spontane, innovatieve plooiingen te komen is hierbij aarden van de culturele productie. Er is de paradoxale situatie ontstaan dat door de inmenging van de overheid het 'eindproduct' aan kwaliteit heeft ingeboet.

De vraag doet zich nu voor of de gemeente met dit voorlopige resultaat tevreden moet zijn. Als de gemeente vrijplaatsen zo belangrijk vindt, dan wel dat die in de verdrukking raken? Het voortbestaan en het bestaan van een aantal culturele werkplekken gerealiseerd, maar andere locaties het centrum, met een grote reputatie zijn ontruimd.

Onder de betrokkenen bestaat de angst dat, wanneer het project stopt en stadsdelen het overnemen, de aanpak voor het karakter van de broedplaatsen verslapt. De gemeente moet daar ruimte bieden om meer invulling te geven aan de vrijplaatsen en zich te richten tot het leveren van structurele waarden. Op die manier kunnen broedplaatsen zich verder ontwikkelen en hebben ze de vrijheid om zich te richten op spontaniteit, innovatie en gezelligheid.

Giso Lommers is student sociale geografie aan de Universiteit van Amsterdam.

Literatuurselectie

Vrijplaatsen in Amsterdam, de invloed van locatie en de mate van institutionalisering op het karakter van de vrijplaats. Onderzoek door derdejaars studenten sociale geografie aan de Universiteit van Amsterdam (2001).